

Vrijednosne i socijalne odrednice u ocjenjivanju povijesnih ličnosti

DUŠKO SEKULIĆ
Flinders University, Australia
e-mail: dusko.sekulic@flinders.edu.au
ŽELJKA ŠPORDER
University of South Australia
e-mail: zeljka.sporer@unisa.edu.au

UDK:316.644:32-05(497.5)"18/19"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26. veljače 2007.

U ocjenjivanju političkih vođa dobivena je jasna hijerarhija. Na vrhu te ljestvice s najvišim statusom su "oci" hrvatske politike Radić i Starčević. Na drugom su mjestu Mesić i Tito koji ujedno predstavljaju "lijevu" orijentaciju u politici, a na trećem su mjestu zastupnici "desnih" političkih orijentacija Tuđman i Maček, te jedini s negativnim predznakom, Pavelić.

Ocjenjivanje političkih ličnosti povezano je s vrijednosnim sustavom ispitanika pa oni s više autoritarnim, patriotskim, nacionalno ekskluzivističkim i spolno konzervativnim stavovima pozitivnije ocjenjuju Pavelića i Tuđmana. Obrazac pozitivnih korelacija prisutan je između pozitivnog ocjenjivanja Starčevića i Radića i autoritarno-konzervativnoga vrijednosnog kompleksa, ali je znatno slabiji. Pozitivno ocjenjivanje Tita i Mesića negativno je korelirano s prihvaćanjem nacionalnog ekskluzivizma, a u slučaju Tita negativno i s patriotizmom. Tito i Mesić jedini su vođe čije pozitivno ocjenjivanje nije pozitivno korelirano s autoritarizmom i spolnim konzervativizmom.

Sve analize o utjecaju dobi i obrazovanja na ocjenjivanje pojedinih ličnosti ne mijenjaju opću sliku koju smo prethodno dobili. Na djelu su određeni socijalizacijski efekti te je ocjenjivanje pojedinih ličnosti pod utjecajem razdoblja u kojem je pojedinac socijaliziran. Postoji određeni efekt "kritičnosti" koji se pojavljuje s obrazovanjem, a koji djeluje tako da sa svakim stupnjem obrazovanja opada prosječna ocjena političkih vođa.

Ključne riječi: POVIJESNE LIČNOSTI, POLITIČKE LIČNOSTI, VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE, HRVATSKA POLITIKA, OCJENJIVANJE POLITIČKIH VOĐA

Uloge povijesnih ličnosti

Povijest je nešto što se stalno iznova ocjenjuje i procjenjuje. Svaki trenutak u povijesnom zbivanju predstavlja u stvari i novu točku s koje se procjenjuju povijesni događaji. "Neumitni" tijekom povijesti k "narodnom jedinstvu" ili "komunizmu" u jednom povijesnom "zaokretu" postaje "historijska aberacija" odsad na novi način definiranoga "neumitnog toka" prema "nacionalnoj emancipaciji" ili "demokraciji" i "slobodnom tržištu". Kad ovako uopćeno prikazujemo globalne točke s koje procjenjuje se povijest, ne zaboravljamo da procjena nikada nije homogena. U svakom je trenutku dominantna procjena uvijek pod izazovom alternativnih pogleda i interpretacija. Kad kažemo dominantna, onda to može značiti dvije različite stvari koje ne moraju ali mogu biti u međusobnoj kontradikciji. S jedne strane dominantna procjena može biti ocjena onih koji imaju poluge vlasti u svojim rukama, a putem tih poluga onda imaju i kontrolu nad onim institucijama koje su ključne u formiranju društvene svijesti kao što su tisak, škole i sveučilišta, i u naše doba osobito važna televizija. U mjeri u kojoj je vlast temeljena na sili ona može nametati povijesne interpretacije koje su u sukobu s onim prevladavajućima kod većine ljudi, intelektualnih strujanja ili svakodnevnih interpretacija povijesnih zbivanja. U drugom smislu dominantnost može značiti jednostavno ono što prevladava kod većine ljudi u nekom razdoblju. Jaz između dominantne slike svijeta u prvom i u drugom smislu vjerojatno je veći u nedemokratskim nego u demokratskim režimima, ali i taj odnos ne mora biti tako jednostavan. Diktatura može biti zasnovana na većinskom pristanku i može izražavati volju većine iako ne i formalno izraženu kroz demokratsku proceduru. S druge strane i u najdemokratskijem režimu može postojati jaz između "elita" i "masa". Društvo nikada nije homogeno u pogledima na svijet i presijecaju ga različite interesne, ideološke i druge transverzale u različitim smjerovima.

Pogled u prošlost ovisi o sadašnjem društvenom trenutku, ali i sadašnji je trenutak određen položajem pojedinca u društvu koji gleda unatrag. Položaj pojedinca u društvu određen je pripadnošću klasi, narodu, stranci ili bilo kojoj drugoj socijalnoj ili ideološko-identitetnoj formaciji. Sljedeće pitanje jest, dakako, **što** to gledamo unatrag? Povijest je satkana od bezbrojnih događaja koji teku paralelno. Što je značajno od te mase događaja, biramo ovisno o svojoj interpretativnoj shemi. Jedan vid te interpretativne sheme ogleda se i kroz to kako ocjenjujemo ličnosti koje su imale ulogu u oblikovanju povijesnih događaja. Izbor ličnosti i njihova ocjena uvjetovana je našim današnjim trenutkom i gledanjem na povijesne događaje.

Uzmemo li kao polaznu točku gledanja prema unatrag sadašnju Hrvatsku, onda vidimo da je svako razdoblje od početaka modernizacije u devetnaestom stoljeću pa do stvaranja Republike Hrvatske kao demokratske države nakon pada svjetskog socijalizma i raspada Jugoslavije bilo obilježeno snažnim političkim ličnostima koje su udarale svoj pečat pojedinim razdobljima razvoja. Kako danas gledamo i ocjenjujemo te etape, može se procijeniti i kroz to kako ocjenjujemo te političke ličnosti. Izborom ličnosti koje se ocjenjuju pokrili smo čitavo povijesno razdoblje od druge polovine devetnaestog stoljeća pa do današnjeg dana. Iz naše današnje perspektive dosta se lako možemo odlučiti koje su to ličnosti najizrazitije obilježavale promatrano razdoblje. Početak moderne Hrvatske i definiranje modernog hrvatstva svakako je najmarkantnije obilježeno likom Ante Starčevića. On daje svoj prilog radikalnom definiranju hrvatstva (bez obzira na povijesno-činjeničnu utemeljenost njegovih konstrukcija) i stavlja svoj pečat na shvaćanje i definiranje hrvatstva i na političke podjele, strane i pokrete u hrvatskom modernom društvu. Moramo biti svjesni toga da njegovo značenje i uloga njegova imena u kasnijim političkim podjelama "kontaminira" njegovo ocjenjivanje. Ono je djelomično ocjenjivanje njegova djelovanja, a djelomično onih stranaka i pokreta koji se na njega opravdano ili neopravdano pozivaju. Bez obzira na činjenicu što to razdoblje hrvatske povijesti obiluje nizom drugih ličnosti koje su itekako značajne: Gaj, Strossmayer, Mažuranić, Kvaternik, mislimo da je upravo Starčevićovo ime ostavilo najdublji pečat i da je najprepoznatljivije današnjim naraštajima. Starčevićev nasljednik (pritom ne mislimo stranački, nego u smislu ličnosti koja obilježava epohu) jest Stjepan Radić čije je djelovanje osobito vezano uz mobilizaciju seljaštva i njegova simboličkog uključivanja u hrvatski narod. Dok je Starčević intelektualac i "objavljuje" istinu pa tko ga hoće slijediti, neka to čini, a tko neće, neka čeka da ga povijest prosvijetli, Radić je pučki mobilizator koji, za razliku od Starčevića, stalno politički "krivuda", ali uvijek pazi da hrvatski seljački narod vuče za sobom. Radić biva ubijen u Skupštini, a nasljeđuje ga Vladko Maček. On kroz svoj politički pragmatizam postiže Banovinu Hrvatsku kao prvi korak prema federalizaciji Jugoslavije koju prekida Hitlerova invazija. Za razliku od Radićeve herojske smrti Maček svoj život završava u emigraciji i umire u Washingtonu D.C. No nije sporna njegova uloga političkog vođe hrvatskog naroda u razdoblju nakon Radićeva ubojstva pa do Drugoga svjetskog rata. S Drugim svjetskim ratom nastaje NDH pod vodstvom Ante Pavelića koji kao poglavnik obilježava postojanje Hrvatske kao Hitlerova saveznika. Porazom naci-fašizma na scenu stupa komunizam (socijalizam) i novo ime koje karakterizira Hrvatsku u sklopu socijalističke Jugoslavije jest Josip Broz Tito. Iako Tito ne stoluje u Hrvatskoj, a postoje ličnosti koje su "lokalnije" locirane kao primjerice Hebrang u razdoblju rata i poslijeratni najutjecajniji političar KPH/SKH Vladimir Bakarić, ipak je Tito ličnost koja obilježava epohu Hrvatske u okviru Jugoslavije. Razdoblje raspada komunizma/Jugoslavije obilježava ličnost Franje Tuđmana, a razdoblje demokratske stabilizacije imenom njegova jedinog nasljednika do danas kao predsjednika u demokratskoj postkomunističkoj Hrvatskoj Stipe Mesića.

Kakav je odnos hrvatskih građana prema tim političkim ličnostima? Treba napomenuti da se u ocjenjivanju tih ličnosti preklapa puno dimenzija. Od ocjene uloge tih ličnosti, do utjecaja što su ga imali na pokrete koji su ih naslijedili, pa do politike i situacije koja je prevladavala u doba njihove dominacije. Pozicija tih ličnosti bila je bitno drukčija. Starčević nikada nije bio dio "vlasti". Doduše obnašao je utjecajne političke dužnosti od velikog bilježnika riječke županije do saborskog zastupnika. Stjepan Radić je osnivač HRSS-a ali i ministar u Jugoslavenskoj vladi. Vladko Maček

je njegov nasljednik na čelu HSS-a i također ministar u Jugoslavenskoj vladi. Pavelić je poglavar Hrvatske, Tito doživotni predsjednik Jugoslavije kojom vlada od 1945. do svoje smrti, a Tuđman i Mesić su dva predsjednika demokratske Republike Hrvatske.

U ovom radu pokušavamo dati empirijski odgovor na pitanja o tome kako se danas ocjenjuje povijesna uloga tih ličnosti. Mediji su danas puni ocjenjivanja aktualnih političkih ličnosti obično polazeći iz perspektive sljedećih izbora. Ovo naše istraživanje razlikuje se od ostalih po tome što je više usmjereno na ocjenjivanje ne aktualnih političara nego povijesnih ličnosti. Uzimajući u obzir taj kontekst i ocjenjivanje aktualnih političara vjerojatno se obavlja više u jednoj povijesnoj perspektivi. Također i sam formulirani kriterij ocjenjivanja usmjeren je na povijesnu ulogu tih ličnosti. Drugo značenje ovog istraživanja jest u tome što se ocjenjivanje povijesne uloge želi "objasniti" dominantnim vrijednosnim sustavom pojedinca kao i njegovim socijalnim položajem. Dakle ovdje želimo odgovoriti na jedno od središnjih pitanja socijalne psihologije, a to je koji faktori utječu na to da se neka povijesna ličnost pozitivno ili negativno ocjenjuje. (Cialdini 2001, Eagly i Chaiken 1993, Petty i Cacioppo 1986, Pratkanis i Aronson 1991). Literatura obiluje analizama determinanti koje utječu na takvo ocjenjivanje. Na primjer McGuire (1985) identificira nekoliko grupa varijabli koje utječu na to koliko je komunikacija, a onda i prihvaćanje ličnosti efikasno. U svom se istraživanju ograničavamo na analizu vrijednosnih orijentacija, stavova i nekih demografskih karakteristika.

Nacrt istraživanja

Uzorak

U kolovozu 2006. provedeno je istraživanje na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske.¹ Veličina uzorka bila je 1 500 ispitanika i činili su ga svi građani Hrvatske u rasponu od 16 do 75 godina. Prema tome dobiveni rezultati mogu se generalizirati na odraslo stanovništvo Hrvatske. Postavljeno pitanje je glasilo: "Kako ocjenjujete političku ulogu koju su imali (ili imaju) ovi hrvatski politički vođe?" Historijsku ulogu svakoga od prethodno navedenih političkih vođa naši su ispitanici mogli ocijeniti kao "apsolutno negativnu", "pretežno negativnu", "podjednako pozitivnu i negativnu", "pretežno pozitivnu" ili "apsolutno pozitivnu", a mogli su isto tako jednostavno reći da ne znaju.

Istraživačka pitanja i hipoteze

Osnovna su pitanja ovog istraživanja: Kako danas građani Hrvatske ocjenjuju političke ličnosti iz hrvatske povijesti i sadašnjosti? Što objašnjava razlike u ocjenjivanju povijesnih ličnosti? Koji se vrijednosni sklopovi i stavovi povezuju s ocjenjivanjem pojedinih političkih vođa? Utječu li socijalne karakteristike pojedinaca na ocjenjivanje političkih vođa?

Iz ovako postavljenih pitanja proizlaze i osnovne hipoteze. Prva pretpostavka od koje polazimo jest da postoji hijerarhija u ocjenjivanju političkih vođa, tj. da su neke ličnosti u povijesti i sadašnjosti pozitivnije, bolje ocijenjene od drugih (H1). Povijesne ličnosti zagovarale su različite političke opcije što će se onda odraziti na grupiranju ličnosti prema osnovnim političkim orijentacijama (H2). Hijerarhija i grupiranje u ocjenjivanju političkih vođa pod utjecajem je opće vrijednosne orijentacije i stajališta ispitanika. Ispitanici s pozitivnijim vrijednostima prema autoritarnosti, spolnom konzervativizmu, nacionalnoj ekskluzivnosti i patriotizmu pozitivnije će ocjenjivati vođe koji su zastupali takve opcije (H3).

¹ Anketu je provela agencija *Puls*, a financijska je sredstva pribavilo Norveško znanstveno vijeće i projekt "Anketno istraživanje Jugoistočne Europe" što ga ono financira, pod koordinacijom prof. Alberta Simkusa.

Dvije socijalne karakteristike ispitanika uzete su u obzir u analizi: *starost i obrazovanje*.

Ispitanu populaciju prema *starosti* podijelili smo (arbitrarno) u desetgodišnje kohorte. Prva je za ispitanike 16 – 25 godina i posljednja, šesta, za one koji su stari 66 godina i više. Pretpostavka jest da stariji ljudi postaju konzervativniji pa onda možemo očekivati da će stariji ljudi bolje ocjenjivati one ličnosti koje se više mogu ubrojiti u konzervativniju stranu političkog spektra. Druga interpretacija vezana je za socijalizacijske teorije gdje je osnovna pretpostavka da se vrijednosti formiraju u ključnom razdoblju socijalizacije te su promjene vrijednosnih orijentacija generacijske (Inglehart 1997:33,132). Dok smo u prvom slučaju pretpostavili određenu linearnost u ocjenjivanju ličnosti i implicirali da se vrijednosti i stavovi tijekom života mijenjaju, ovaj drugi teorijski okvir ne implicira linearnost nego diskontinuitet koji ovisi o situaciji koja prevladava u ključnom razdoblju socijalizacije. Socijalizacijska hipoteza ne predviđa da se vrijednosti i stavovi mijenjaju tijekom života, nego da ostaju manje-više onakvima kakvi su formirani u tom ključnom socijalizacijskom razdoblju. Iz toga možemo pretpostaviti da ljudi (stariji) koji su socijalizirani u socijalističkom razdoblju imaju pozitivnije mišljenje prema vođama koji su dominirali u njihovim socijalizacijskom formiranju. S druge strane mlađi ljudi socijalizirani u postsocijalističkom razdoblju imaju pozitivnije mišljenje o vođama svoga socijalizacijskog formatiranja (H4).

Obrazovanje se sastoji od pet osnovnih kategorija gdje je najniža s ispitanicima koji imaju nezavršenu osnovnu školu, a najviša s onima koji imaju fakultetsku spremu.

Obrazovanje umnogome određuje mjesto pojedinca u društvu i ključan je čimbenik u procesima socijalizacije. Može se pretpostaviti da su obrazovaniji manje autoritarni, više liberalni i manje konzervativni (H5) i da u skladu s tim dimenzijama ocjenjuju političke vođe.

Instrumenti za mjerenje vrijednosti i stavova

Da bi ispitali vezu između ocjenjivanja političkih vođa i vrijednosnih orijentacija, konstruirane su skale vrijednosnih orijentacija. Imali smo na raspolaganju 21 tvrdnju (stav) kao univerzum stavova od kojeg smo pošli. Izbor tih tvrdnji nije rezultat neke teorije o postojećem univerzumu vrijednosti, nego je nametnut raspoloživošću tvrdnji iz istraživanja koje je imalo drukčiju namjenu.² Na operacionalnoj razini možemo poći od pretpostavke da faktorska analiza stavova prema nekim konkretnim fenomenima upućuje na vrijednosti koje stoje iza stavova kao latentne varijable. Poslužili smo se eksplorativnom faktorskom analizom (metodom glavnih komponenti) na temelju koje smo dobili pet interpretabilnih faktora (komponenti). Te latentne komponente, koje stoje “iza” manifestnih stavova i ujedinjuju ih, interpretiramo kao vrijednosne orijentacije. Svaka dobivena komponenta služi nam za konstrukciju skale koja mjeri poziciju ispitanika na pretpostavljenoj vrijednosnoj orijentaciji.

Prvu dobivenu komponentu nazvali smo *nacionalnim ekskluzivizmom* i ona se sastoji od sljedećih tvrdnji:

Nacionalno mješoviti brakovi nužno su nestabilniji od drugih.

Čovjek se može osjećati posve sigurnim samo kad živi u sredini gdje je većina pripadnika njegova naroda.

Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje.

Zajedničko podrijetlo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.

² Te su se tvrdnje u nekoliko navrata ponavljale u istraživanjima provedenima u Hrvatskoj u posljednjih dvadesetak godina. Budući da u vrijeme provođenja istraživanja (prvo je izvedeno 1985) autori nisu imali na umu njihovo ponavljanje, različiti pragmatički razlozi uvjetovali su ostajanje ili izbacivanje tvrdnji u pojedinim “valovima”. U ovom istraživanju po prvi je puta ispitan odnos prema političkim ličnostima, a ovdje to koreliramo sa stavovima koji su “preživjeli” sva istraživanja, što je bio kriterij uključivanja u upitnik, a ne njihova teorijska obuhvatnost.

Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne.

Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati.

Kao što vidimo, sve se te tvrdnje, osim posljednje, odnose na međunacionalne odnose i govore o potrebi osiguravanja granice prema "drugima", s tim da uz "nacionalne" druge ovdje pripadaju i "seksualni" drugi, tj. homoseksualci. Skala ima alpha .755 što je više nego zadovoljavajuće. Činjenica da imamo istodobno stavove koji se odnose na druge nacije i na homoseksualce može indicirati da ta komponenta "hvata" vrijednosnu orijentaciju šireg ekskluzivizma, ne samo nacionalnoga nego i drugih manjinskih grupa ili "drugih" općenito.

Drugu dobivenu komponentu nazivamo *patriotizmom* i ona se sastoji od tvrdnji:

Prošlost našeg naroda mora za sve nas biti svetinja.

Svaki pedalj naše zemlje treba za nas biti svetinja.

Boreći se za svoju državu, kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo.

Višestranački sustav jamči izražavanje interesa svih društvenih grupa.

Ovu zadnju tvrdnju nismo uvrstili u skalu patriotizma jer unatoč tome što je njezino faktorsko otežanje na ovoj komponenti visoko (.610), kad se ona izbaci iz skale, alpha se podiže sa .683 na .720. U daljnjoj analizi tvrdnju o višestranačkom sustavu tretiramo kao zaseban stav, a ne kao dio neke skale. Činjenica da smo dobili dvije različite komponente, jednu nacionalnog ekskluzivizma, a drugu patriotizma, potvrđuje rezultate istraživanja u nizu drugih zemalja koje su, koristeći se sličnim tvrdnjama, također dobile slično razlikovanje. Takvo razlikovanje može se naći u radovima M. Corendersa, P. Scheepersa (2003), Quing Li, M. Brewer (2004). Ono je također karakteristično za empirijsku analizu nacionalizma H. Dekkera i suradnika (2003) koji konstruiraju (i empirijski potvrđuju) šest kumulativnih dimenzija nacionalizma. Prve tri su osjećanje pripadnosti naciji, drugi osjećaj radosti, a treći ponosa zbog pripadanja naciji. Te više neutralne dimenzije onda prelaze u dimenzije koje obuhvaćaju i negiranje, obezvređivanje drugih. Prva grupa dimenzija bila bi slična patriotizmu, a druga nacionalnom ekskluzivizmu.

Treću komponentu nazivamo *autoritarnom submisijom*³ i ona se sastoji od sljedećih tvrdnji:

Svima nama potrebna je snažna država.

Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave.

Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi.

Najvažnija je stvar za djecu učiti ih poslušnosti roditeljima.

Skala sastavljena od tih tvrdnji ima alpha .670. Ta je komponenta možda najbolja ilustracija razlikovanja između vrijednosti i stavova. Svi ti stavovi označavaju slaganje s hijerarhijskim odnosima i pokoravanja autoritetu unutar naroda i u odnosima roditelja i djece kao i opći stav o odnosima među ljudima, dakle u različitim konkretnim sferama ljudskog djelovanja. Činjenica da ovi stavovi koji pokrivaju različita područja ljudskog djelovanja (od porodice do naroda i države kao i općeg stava o osnovnim karakteristikama ljudi) ulaze u jednu komponentu pokazuju dublju vrijednost ili karakteristiku ličnosti autoritarizma koja uvjetuje da se na određeni način prihvaćaju tvrdnje iz različitih područja ljudskog djelovanja. To je isto kao i u slučaju prve komponente koju smo nazvali nacionalnom ekskluzivnošću, ali koja je očito izraz šire vrijednosti ekskluzivnosti što nam indicira visoko faktorsko otežanje tvrdnje o homoseksualcima na toj komponenti. Činjenica da je većina tvrdnji u toj komponenti iz područja međunacionalnih odnosa rezultat je toga što smo među početnom 21 tvrdnjom imali veći broj tvrdnji o međunacionalnim odnosima, a samo jednu o homoseksualcima i niti jednu o drugim manjinama ili drugim "out-grupama".

³ U prvoj verziji teksta tu smo komponentu nazvali autoritarnošću. Zahvaljujemo na primjedbi jednom od recenzenata koji nas je upozorio da je zapravo dobiven samo jedan aspekt Adornova pojma autoritarnosti, tj. autoritarne submisije pa dosljedno dalje upotrebljavamo taj naziv.

Četvrtu smo komponentu nazvali *bračnim tradicionalizmom*, a sastoji se od sljedećih tvrdnji:

Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.

Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.

Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ.

U ovu komponentu pripada i tvrdnja “Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinca.” (faktorsko otežanje te tvrdnje na toj komponenti relativno je nizak .401 i ona isto tako ima malo faktorsko otežanje .333 na sljedećoj, petoj komponenti). No ona ne samo da sadržajno ne odgovara ostalim tvrdnjama koje sačinjavaju tu komponentu, nego i smanjuje pouzdanost skale. Njezinim uključanjem skala ima alpha .687, a kad se ona izbací, alpha se povisuje na .727. Neće stoga biti uvrštena u skalu, nego ćemo je u kasnijoj analizi uzimati kao zaseban stav.

Petu dobivenu komponentu nazvali smo *političkom autoritarnošću* i ona je sastavljena od triju tvrdnji:

Potpuna sloboda govora danas vodi dezorganizaciji društva.

Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu.

Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti.

Logička interpretacija koja ove tvrdnje drži zajedno bila bi složena, a budući da je alpha od .433 ionako preniska da bi opravdavala konstruiranje skale, ove ćemo tvrdnje u daljnjoj analizi promatrati zasebno. Prema tome vrijednosni “univerzum” što ga upotrebljavamo u daljnjoj analizi sastoji se od četiriju skala (indeksa): nacionalne ekskluzivnosti, patriotizma, autoritarnosti i bračnog tradicionalizma i pet zasebnih tvrdnji (stavova). Kao što smo vidjeli, te se tvrdnje dodiruju s gore dobivenim vrijednostima, ali ne dovoljno da bi bile uvrštene u skale. Zato smatramo da se one više ubrajaju u neke druge vrijednosti za koje nismo imali dovoljno stavova na raspolaganju da ih opširnije obuhvatimo. Tako na primjer tvrdnja “Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji nego interesi pojedinca.” vjerojatno izražava neku kolektivističku vrijednost. Mi smo isprva pretpostavljali da će taj stav biti sastavni dio autoritarne submisije, ali se to nije dogodilo. Možemo dakle pretpostavljati da to možda upućuje na posebnu vrijednost kolektivizma koja nije dio autoritarne submisije. Tri sljedeća stava govore o različitim aspektima liberalnoga političkog poretka, ali se pokazuje da oni ne izražavaju neki koherentni faktor. To su stavovi “Potpuna sloboda govora danas vodi u dezorganizaciju društva”, “Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti”, i “Višestranački sustav jamči izražavanje interesa svih društvenih grupa”. To možda upućuje na to da teoretski pretpostavljeni koncept liberalnoga političkog poretka ne postoji kao koherentna vrijednost u glavama ispitanika, nego da postoji bitno drukčiji odnos prema različitim njegovim komponentama kao na primjer slobodi govora, ulozi sudstva i višestranačkom sustavu. Konačno, imamo još jedan stav koji izražava odnos prema ekonomskoj dimenziji liberalnog poretka – privatnom vlasništvu. To je jedini “ekonomski stav” u našoj bateriji i pretpostavljali smo da će on možda zajedno pokazivati neku bitniju liberalnu vrijednosnu orijentaciju zajedno s prethodnim trima političkim stavovima. No pokazuje se da on s njima nije povezan, drugim riječima da ekonomski liberalizam (ako stav prema privatnom vlasništvu uzmemo kao njegov indikator) nije bitnije povezan sa stavovima prema političkim dimenzijama liberalizma. Te stavove dakle zadržavamo kao zasebne čestice za koje pretpostavljamo da zahvaćaju različite aspekte političkoga, ekonomskog liberalizma i kolektivizma.

Rezultati

Hijerarhija u ocjenjivanju političkih voda

Kako su građani ocijenili političke ličnosti vidi se u Tablici 1.

Tablica 1. Distribucija ocjena političkih ličnosti

<i>Ličnost</i>	<i>Apsolutno negativno</i>	<i>Pretežno negativno</i>	<i>Podjednako nega. i poz.</i>	<i>Pretežno pozitivno</i>	<i>Apsolutno pozitivno</i>	<i>Ne znam</i>	<i>Ukupno</i>
<i>Starčević</i>	0.8%	2.5%	14.1%	38.6%	24.9%	19.1%	100%
<i>Radić</i>	0.5%	1.6%	11.9%	38.5%	31.1%	16.5%	100%
<i>Maček</i>	3.9%	8.5%	23.5%	25.6%	10.9%	27.7%	100%
<i>Pavelić</i>	28.5%	19.7%	16.7%	9.3%	7.6%	18.1%	100%
<i>Tito</i>	5.9%	7.9%	23.7%	29.2%	26.5%	6.7%	100%
<i>Tuđman</i>	6.9%	10.1%	28.1%	29.1%	19.8%	6.1%	100%
<i>Mesić</i>	4.9%	7.1%	27.5%	37.7%	17.5%	5.3%	100%

Građani Hrvatske razlikuju se u procjeni pojedinih političkih ličnosti i svaka se ličnost ocjenjuje u punom rasponu od negativnog do pozitivnog. Općenito možemo reći da su sve ličnosti ocijenjene pretežno pozitivno (tj. broj onih koji pozitivno ocjenjuju dotičnu ličnost veći je od broja onih koji daju negativne ocjene toj ličnosti), osim Ante Pavelića gdje je broj negativnih ocjena veći od broja pozitivnih. Pavelića pozitivno, (apsolutno i pretežno), ocjenjuje 16.8% ispitanika, a negativno, (pretežno i apsolutno), 48.2%. Odmah uočavamo veliku razliku u odnosu primjerice na Stjepana Radića kojega pozitivno ocjenjuje 69.6% građana, a negativno 2.1%.

Gornja Tablica 1 nam također pokazuje da postoji značajna razlika u tome koliko ispitanici ne znaju ocijeniti pojedine ličnosti. Najmanje "ne znam" odgovora dobivamo za grupu vođa od poslije Drugoga svjetskog rata naovamo: Tita, Tuđmana i Mesića kod kojih se broj "ne znam" odgovora kreće od 5.3% do 6.7%. Vođe koji su dalje u prošlosti (Starčević, Radić, Pavelić) dobivaju otprilike tri puta više "ne znam" odgovora od 16.5% pa do 19.1%. Apsolutni rekorder u relativnom nepoznavanju je Maček, njega ne zna ocijeniti više od četvrtine naših ispitanika, 27.7%. Odgovor "ne znam" gruba je aproksimacija koliko su pojedine povijesne ličnosti prisutne u vidnom polju i pokazuje da vođe možemo podijeliti na sadašnje, to su oni od poslije Drugoga svjetskog rata pa naovamo i čiji se životni vijek preklapa sa životom većine naših ispitanika i o kojima postoji visoko znanje (bez obzira na stav prema njima). U drugu grupu pripadaju vođe prije Drugoga svjetskog rata prema unatrag u kojima postoji znatno slabije znanje, ali Maček odskače i od te grupe o kojemu se znatno manje zna nego o trima drugim ličnostima te grupe (Pavelić, Starčević, Radić).

Prema tome na vrhu ljestvice su Starčević i Radić s više od 60% onih koji smatraju njihovu ulogu pretežno ili apsolutno pozitivnom (u slučaju Radića to je 70%). Za njima su na distanci Tito i Mesić (nešto više od 55% pozitivnih ocjena) koje na maloj udaljenosti slijedi Tuđman (49% pozitivnih ocjena). Nakon toga dolazi Maček (36% pozitivnih ocjena), a Ante Pavelić je čvrsto na dnu ljestvice sa samo 17% pozitivnih ocjena. Ako od dobivenih pozitivnih odbijemo negativne procjene, dobivamo sljedeću rang-listu:

Tablica 2. Rang-lista političkih ličnosti

Rang	<i>Ličnost</i>	Indeks*
1.	<i>Radić</i>	67.5
2.	<i>Starčević</i>	60.2
3.	<i>Mesić</i>	43.2
4.	<i>Tito</i>	41.9
5.	<i>Tuđman</i>	31.9
6.	<i>Maček</i>	24.1
7.	<i>Pavelić</i>	- 31.3**

* Indeks dobiven tako da se od ukupno pozitivnih procjena odbiju ukupno negativne ocjene.

** Predznak minus u tablici upućuje na to da negativne ocjene prevladavaju nad pozitivnima.

Dobivena hijerarhija potvrđuje H1 i pokazuje ponajprije visoki status dvaju "otaca" hrvatske politike, Stjepana Radića i Ante Starčevića. Njihova se, sad već historijska, uloga danas vjerojatno procjenjuje upravo kao "historijska". Na njih se ne gleda kao na političare, nego kao na historijske ličnosti. Njihova ocjena vjerojatno nije u vezi s ocjenom današnjih stranaka koje se povezuju s njihovim imenima (HSS, HSP), nego se više zasniva na ulozi koju su imali u Austro-Ugarskoj Monarhiji i vođenju nacionalnog pokreta u prvom razdoblju monarhističke Jugoslavije. Maček je manje karizmatička figura, njegovo centrističko ponašanje za vrijeme Drugoga svjetskog rata kao i boravljenje (i smrt) u emigraciji učinili su ga dalekim i manje prepoznatljivim u očima većine današnjih građana. Radićeva se sudbina, kao i populistička politika, očito mnogo bolje ocjenjuje od centrističkog laviranja i gotovo anonimnog boravka u emigraciji. Visoko pozicioniranje Mesića samo svjedoči o njegovoj iznimnoj popularnosti. U dobivenoj hijerarhiji očito ne vrijedi da se mrtvima "oprašta", a da se žive kritizira. Mesić je iznimno visoko plasiran i nalazi se odmah do "očeva" nacije. Objašnjenje visoke ocjene Tita možda je u tome što i on polako klizi od aktualnosti u prošlost. Nemamo podataka o tome kolika je Titova popularnost danas u odnosu na onu iz razdoblja raspada komunizma, ali može se naslutiti da je danas viša nego što je bila devedesetih godina 20. stoljeća. Za Tuđmana vrijedi obratno, gotovo sa sigurnošću možemo tvrditi da je njegovo ocjenjivanje danas negativnije nego što je bilo devedesetih. Vjerojatno se Tito s jedne strane povezuje s "dobrim zlatnim vremenima", iako su ljudi kad su živjeli u tim vremenima žurili da iz njih što prije iziđu. Ali sad s iskustvima privatizacije, korupcije, nezaposlenosti i nesigurnosti vjerojatno ta vremena više ne izgledaju tako loše. Obratno, nacionalni zanos koji je Tuđman znao raspirati, kao i herojsko doba Domovinskog rata, iza nas su i njegova se uloga sve češće povezuje s korupcijom i negativnim stranama prvih godina postkomunističke preobrazbe. Pavelić je jedini "negativac" i očito je interpretacija njegove uloge kao osnivača prve nezavisne države umnogome zasjenjena njegovom ulogom u slijeđenju politike naci-fašizma. Hrvati ovom ocjenom pokazuju da na svojem putu u Europu prihvaćaju i antifašizam kao osnovicu na kojoj je ta Europa utemeljena.

Što stoji iza ocjenjivanja?

Povezanost između ocjenjivanja pojedinih vođa i vrijednosnih orijentacija i stavova ispitanika upućuje na to što je u osnovi ocjenjivanja tih ličnosti. Prvi korak je utvrditi korelacije između ocjena danih pojedinim ličnostima. Radi štednje prostora ne dajemo cijelu tablicu korelacija, nego samo ukratko komentiramo najizrazitije korelacije.⁴ Apsolutno je najviša korelacija između ocjena Starčevića i Radića (.799), potom između Mačeka i Radića (.413), Mačeka i Starčevića (.394) te između Tita i Mesića (.449). Još su visoke korelacije između ocjenjivanja Pavelića i Mačeka (.327) i Tuđmana i Pavelića (.317). Postoje i ličnosti među čijim ocjenama postoji statistička značajna negativna korelacija. To se ponajprije odnosi na ocjenjivanja Pavelića koje je negativno korelirano s ocjenjivanjem Tita (-.114) i Mesića (-.117). Isto tako postoji negativna korelacija između ocjenjivanja Tita i Tuđmana (-.099). Ove korelacije upućuju na određeno "grupiranje" ocjenjivanja. Vidimo da postoji tendencija da se na isti način ocjenjuje Starčevića, Radića i Mačeka, drugo grupiranje ocjenjivanja je oko Pavelića, Tuđmana i Mačeka, a treće oko Tita i Mesića. Pozitivno ocjenjivanje Tita i Mesića povezano je s negativnim ocjenjivanjem Pavelića.

Drugi korak je preciznije lociranje zajedničkih faktora koji stoje iza ocjenjivanja pojedinih ličnosti te smo rezultate podvrgnuli faktorskoj analizi.

⁴ Radi upotrebe korelacijske tehnike ocjene od "apsolutno negativne" do "apsolutno pozitivne" pretvorili smo u brojke s time da "apsolutno negativno" = 1, a "apsolutno pozitivno" = 5. Odgovore "ne znam" izbacili smo iz analize.

Tablica 3. Pattern Matrix(a) Oblimin rotacije ocjena ličnosti⁵

	Komponente		
	“Povijesni”	“Lijevo opredijeljeni”	“Desno opredijeljeni”
<i>Ante Starčević</i>	.922	-.050	.013
<i>Stjepan Radić</i>	.958	-.004	-.062
<i>Vladko Maček</i>	.406	.076	.444
<i>Ante Pavelić</i>	-.165	-.046	.899
<i>Josip Broz – Tito</i>	-.035	.853	-.032
<i>Franjo Tuđman</i>	.116	-.006	.662
<i>Stjepan Mesić</i>	.004	.861	.012

Metoda ekstrakcije: Metoda glavnih komponentata
Metoda rotacije: Oblimin s Kaiser normalizacijom

Tablica 3a. Postotak objašnjene varijance u bazičnoj soluciji

% objašnjene varijance	34.835	21.339	14.537
Kumulativni %	34.835	56.174	70.711

Izlučena su tri faktora koji u inicijalnoj soluciji objašnjavaju 70.7% varijance. Prvi faktor možemo interpretirati kao *povijesni*. On stavlja zajedno ocjenjivanje Starčevića i Radića. Drugi faktor možemo nazvati *lijevim opredjeljenjem* koji stavlja zajedno ocjenjivanje Tita i Mesića. Treći faktor možemo nazvati *desnim opredjeljenjem* i sastoji se od ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana. Ambivalentnost u ocjenjivanju Mačeka vidljiva je i ovdje jer se on podjednako ubraja i u “povijesne” i u “desne”.

Faktorska analiza jasno nam je pokazala da postoje unutrašnji vrijednosni kriteriji prema kojima pojedinci ocjenjuju povijesne ličnosti i razlikuju njihove uloge na pozitivne i negativne (H2). Prvi je kriterij politička podjela na lijevo i desno (drugi i treći faktor) u skladu s kojim se opredjeljenjem pojedine ličnosti ocjenjuju. Na ovu lijevo-desno podjelu nadovezuje se druga dimenzija (prvi dobiveni faktor), a to je “povijesna”. Mogli bismo reći da su Starčević i Radić otišli u povijest i da se više ne ocjenjuju aktualnim političkim kriterijima (koje smo ovdje nazvali lijevo-desno), nego kao povijesne ličnosti koje stoje iznad suvremenih političkih podjela.

Oblimin rotacija nam omogućuje da vidimo kakva je korelacija između dobivenih komponenti. Kao što se može pretpostaviti, korelacija između druge (lijeve) i treće (desne) komponente je negativna. To je normalno jer oni koji su desno orijentirani očito ocjenjuju ličnosti u obratnom smjeru od onih koji su lijevo. Obrazac korelacija prve komponente “povijesne” prema “lijevoj” i “desnoj” nešto je kompleksniji. Postoji visoka pozitivna korelacija između “povijesne” i “desne” komponente dok između “povijesne” i “lijeve” komponente nema korelacije. Dakle bez obzira na to što se ocjenjivanje povijesnih ličnosti pojavljuje kao posebna komponenta u odnosu na “lijevo-desno”, pozitivno ocjenjivanje “povijesnih” ipak je to više pozitivno povezano s desnim opredjeljenjem nego s lijevim.

⁵ I nerotirana se solucija lako može interpretirati, ali kao i obično rotacija postiže jasniji naboj čestica na pojedinim faktorima i rezultati se jasnije ocrtavaju.

Tablica 4. Korelacije među komponentama

Komponente	“Povijesni”	“Lijevo opredijeljeni”	“Desno opredijeljeni”
“Povijesni”	1.000	.005	.339
“Lijevo opredijeljeni”	.005	1.000	-.085
“Desno opredijeljeni”	.339	-.085	1.000

Metoda ekstrakcije: Metoda glavnih komponenti

Metoda rotacije: Oblimin s Kaiser normalizacijom.

Ocjenjivanje povijesnih ličnosti, vrijednosti i stavovi

Analiza glavnih komponenti pokazala je tri dimenzije na temelju kojih se ocjenjuju historijske ličnosti. Sljedeći korak u analizi jest da tim rezultatima “udahnemo” sadržaj, tj. da vidimo s kojim je vrijednostima povezano ocjenjivanje povijesnih ličnosti. Tj. kad kažemo da “desno” orijentirani pozitivno ocjenjuju Pavelića i Tuđmana, a “lijevo” orijentirani Tita i Mesića, na koji se način to prevodi u korelaciju s vrijednosnim profilom onih koji ocjenjuju ličnosti na jedan, drugi ili treći način. Možemo pretpostaviti (na temelju korelacije među faktorima) da će vrijednosni profil onih koji pozitivno ocjenjuju “povijesne” biti sličniji vrijednosnom profilu onih koji ocjenjuju pozitivno “desne”, nego onih koji ocjenjuju pozitivno “lijeve”. Isto tako možemo pretpostaviti da će vrijednosne orijentacije onih koji pozitivno ocjenjuju “lijeve” biti drukčije i u velikoj mjeri suprotne vrijednosnim orijentacijama onih koji pozitivno ocjenjuju “desne” ličnosti. Da bismo odgovorili na ovako postavljene hipoteze, poslužili smo se jednostavnim korelacijama između prihvaćanja određenih vrijednosti ili stavova i ocjenjivanja političkih ličnosti.

Tablica 5. Pearson korelacije vrijednosti i ocjena ličnosti

		<i>Starčević</i>	<i>Radić</i>	<i>Maček</i>	<i>Pavelić</i>	<i>Tito</i>	<i>Tuđman</i>	<i>Mesić</i>
Indeks nacionalne ekskluzivnosti	Pearson korelacija	.172**	.150**	.154**	.298**	-.139**	.272**	-.097**
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
Indeks patriotizma	Pearson korelacija	.172**	.150**	.154**	.298**	-.139**	.272**	-.097**
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
Indeks autoritarne submisije	Pearson korelacija	.081**	.086**	.163**	.213**	.057*	.230**	.024
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
Indeks bračnog tradicionalizma	Pearson korelacija	.101**	.085**	.114**	.176**	.009	.192**	-.024
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinaca.	Pearson korelacija	-.037	-.052	-.047	-.078**	-.072**	-.067*	-.017
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
Potpuna sloboda govora omogućena u društvu danas, vodi u potpuno rasulo društva.	Pearson korelacija	-.001	-.007	-.032	-.111**	.018	-.060*	.047
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420

		<i>Starčević</i>	<i>Radić</i>	<i>Maček</i>	<i>Pavelić</i>	<i>Tito</i>	<i>Tuđman</i>	<i>Mesić</i>
<i>Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu.</i>	Pearson korelacija	.007	-.004	-.035	-.087**	.025	-.087**	-.009
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
<i>Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti onima koji su na vlasti.</i>	Pearson korelacija	.042	.065*	-.029	-.170**	.024	-.114**	.012
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420
<i>Višestranački sustav jamči izražavanje interesa svih društvenih grupa.</i>	Pearson korelacija	-.044	-.037	-.046	-.065*	.034	-.076**	-.031
	N	1214	1253	1085	1229	1399	1409	1420

** Korelacija značajna na razini 0.01 (dvosmjerni test)

* Korelacija značajna na razini 0.05 (dvosmjerni test).

Tablica 5 pokazuje određene obrasce odnosa između vrijednosti i političkih ličnosti. Vrijednosni profil ocjenjivača Pavelića i Tuđmana je istovjetan, vrijednosni profil ocjenjivača Starčevića, Radića i Mačeka gotovo je isti, a vrijednosni je profil ocjenjivača Tita i Mesića dosta sličan, iako s nekim razlikama. Drugim riječima, ocjenjivanje pozitivnosti ili negativnosti neke političke ličnosti (ili grupa ličnosti) povezano je s vrijednosnim sustavom, a ovdje otkrivamo barem dio toga vrijednosnog sustava. U kauzalnom smislu možemo ocjenjivanje ličnosti tretirati kao zavisnu varijablu vrijednosnog sustava. Možemo pretpostaviti da formiranje vrijednosnog sustava pretходи formiranju procjenjivanja ličnosti. Drugim riječima, ličnosti se pozitivno ocjenjuju ako je njihovo djelovanje i simboličke poruke koje šalju u medijski prostor ili njihovo simboličko mjesto u povijesti u skladu s vrijednosnim sustavom pojedinca. Dakako da se ne može isključiti ni obratno djelovanje, tj. utjecaj istaknutih ličnosti na promjenu stavova i vrijednosnih orijentacija. No ovdje ne ulazimo u odnos međusobnog utjecaja vrijednosti i ličnosti, nego jednostavno tretiramo vrijednosti kao “uzrok” ocjenjivanja ličnosti bez obzira na to kako se ta povezanost formirala u vremenu.

Želimo li vidjeti koje vrijednosti ispitanika imaju najviše korelacije s ocjenjivanjem povijesnih ličnosti, tj. koje najviše razlučuju ocjenjivanje pojedinih ličnosti (jer imaju visoke pozitivne i negativne korelacije), to su onda svakako nacionalni ekskluzivizam i patriotizam. Ocjenjivanje svih ličnosti, osim Tita i Mesića, pozitivno korelira s nacionalnim ekskluzivizmom i patriotizmom. Dapače, tu nalazimo dva najviša koeficijenta, .352 između patriotizma i ocjenjivanja Tuđmana i .319 između nacionalnog ekskluzivizma i ocjenjivanja Pavelića. Obratno, postoji najjača negativna korelacija između ocjenjivanja Tita i nacionalnog ekskluzivizma (-.118) i patriotizma (-.117). Kod ocjenjivanja Mesića imamo negativnu korelaciju s nacionalnim ekskluzivizmom (-.083), ali njegovo ocjenjivanje nije korelirano s patriotizmom. Da te dvije vrijednosti najbolje diferenciraju ocjenjivanje političkih ličnosti nije ništa iznenađujuće jer to proizlazi iz činjenice da su to prve dvije komponente dobivene u faktorskoj analizi i da one objašnjavaju najveći dio varijacije u vrijednostima, a ove su varijacije očito “uzrok” varijacijama u ocjenjivanju političkih ličnosti.

Kakav je vrijednosni “profil” ispitanika povezan s pozitivnim ocjenjivanjem uloge Pavelića i Tuđmana? Ovdje se pojavljuje najsnažnija korelacija s jednom autoritarno-konzervativnom vrijednosnom orijentacijom. Ponajprije, pozitivna veza s nacionalnim ekskluzivizmom i patriotizmom, te najjače pozitivne korelacije s autoritarnom submisijom i bračnim tradicionalizmom i snažna pozitivna korelacija sa stavovima političkog autoritarizma: sloboda govora vodi dezorganizaciji

društva i sudstvo mora služiti vlasti. Visina koeficijenta stalno je najviša s ocjenjivanjem ovih dvaju političkih ličnosti što nam daje za pravo kazati da njihovo pozitivno vrednovanje proizlazi iz autoritarno-konzervativne-nacionalističke vrijednosne orijentacije. No uz tu autoritarno-konzervativno-nacionalističku vrijednosnu orijentaciju prisutna je i pozitivna korelacija s pozitivnim stavom prema višestranačkom sustavu, što svakako nije konzistentno niti s prihvaćanjem stava da sloboda govora vodi u dezorganizaciju niti sa stavom da sudstvo treba služiti vlasti, a niti s historijskom praksom Pavelića na primjer. Dapače, pozitivna korelacija prihvaćanja višestranačkog sustava i pozitivnog ocjenjivanja Tuđmana najjača je u usporedbi sa svim drugim ličnostima. Možda se ta "nekonzistentnost" može tumačiti činjenicom da je Tuđman svoj "autoritarni" program mogao jedino, s obzirom na historijsku situaciju, ostvarivati unutar okvira višestranačkog sustava pa se tu ne uočava nikakva suprotnost. No to objašnjenje ne vrijedi za pozitivnu (iako slabiju nego u slučaju ocjenjivanja Tuđmana) korelaciju s ocjenjivanjem Pavelića, osim kao oblik neke vrste "transfera" s ocjenjivanja Tuđmana na ocjenjivanje Pavelića. Isto tako pozitivno ocjenjivanje i jednog i drugog vođe izrazito je pozitivno povezano s pozitivnom ocjenom privatnog vlasništva i s negativnim korelacijom (neprihvaćanjem) da "interesi kolektiva moraju biti važniji od interesa pojedinca". Tako pozitivno ocjenjivanje Pavelića, Tuđmana, ali i Tita, proizlazi kao negativno korelirano s kolektivističkom orijentacijom.

Po čemu se profil vrijednosnih orijentacija koje stoje iza ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana razlikuje od onih koji stoje iza ocjenjivanja grupe "povijesnih" ličnosti? Obrazac pozitivnih korelacija između pozitivnog ocjenjivanja Starčevića, Radića i Mačeka i osnovnih četiriju indeksa vrijednosti (nacionalnog ekskluzivizma, patriotizma, autoritarne submisije i bračnog tradicionalizma) isti je kao i kod ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana, ali znatno slabijeg intenziteta. Tako je pozitivna korelacija između nacionalnog ekskluzivizma i pozitivnog ocjenjivanja Pavelića .319, Tuđmana .307, a Starčevića .190, Radića .175, Mačeka .176. Sličan obrazac vrijedi i za autoritarnu submisiju i bračni tradicionalizam. Vidljiva je razlika između vrijednosnog profila ocjenjivanja ovih dviju grupa vođa u dva stavka političke autoritarnosti. Pozitivno ocjenjivanje Pavelića i Tuđmana pozitivno je korelirano s prihvaćanjem dvaju stavova političke autoritarnosti, ali takve korelacije nema u ocjenjivanju "povijesnih". Dapače, imamo i statistički značajnu negativnu korelaciju između pozitivnog ocjenjivanja Radića i prihvaćanja stava: "Sudstvo treba služiti vlasti". Slično kod ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana postoji pozitivna veza s prihvaćanjem privatnog vlasništva, ali te korelacije nema u slučaju ocjenjivanja "povijesnih" ličnosti, osim u slučaju Mačeka. Kod stava da interesi kolektiva dolaze ispred interesa pojedinca nema statističke značajne korelacije s ocjenjivanjem "povijesnih", iako su koeficijenti okrenuti u negativnom smjeru, ali ne dosežu razinu značajnosti. Kod ocjenjivanja jedne i druge grupe postoji pozitivna korelacija s prihvaćanjem višestranačkog sustava. Prema tome glavna razlika u vrijednosnim profilima između ovih dviju grupa ličnosti jest u stavovima političke autoritarnosti, a ne autoritarne submisije ili rodnog konzervatizma. Postoji pozitivna korelacija između prihvaćanja stavova političke autoritarnosti i pozitivnog ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana koje nema u slučaju ocjenjivanja "povijesnih" Starčevića, Radića i Mačeka.⁶

Povezanost vrijednosti i stavova s visokim pozitivnim ocjenjivanjem Tita i Mesića pokazuje najprije da se vrijednosni profil onih koji daju te ocjene nešto razlikuje, a potom i ukupno ocjenjivanje tih vođa razlikuje se od ocjenjivanja ostalih dviju grupa ličnosti. Pozitivno ocjenjivanje obojice vođa negativno je korelirano s prihvaćanjem nacionalnog ekskluzivizma, a u slučaju Tita negativno i s patriotizmom. Razlika se očituje i na ostalim vrijednosnim skalama (indeksima). Pozitivno ocjenjivanje svih ostalih ličnosti osim Tita i Mesića pozitivno je korelirano s autoritarnom submisijom i bračnim tradicionalizmom. Ocjenjivanje Tita i Mesića, kao i kod ocjenjivanja

⁶ Ako se vratimo na rezultate faktorske analize, možemo vidjeti "ambivalentan" položaj Mačeka koji je imao naboj i na "povijesnim" i na "desno opredijeljenim" komponentama. Na temelju pregleda korelacija između vrijednosti i ocjenjivanja ličnosti Mačekov je obrazac sličniji "povijesnoj" nego "desnoj" grupi.

“povijesnih” ličnosti, nije korelirano s prihvaćanjem političko-autoritarnih stavova. Stavovi o višestranačkom sustavu i privatnom vlasništvu razliku vrijednosni profil onih koji visoko pozitivno ocjenjuju Tita i Mesića. Tito je jedina ličnost čije je pozitivno ocjenjivanje negativno korelirano s prihvaćanjem privatnog vlasništva. (Prihvaćanje privatnog vlasništva nije korelirano s prihvaćanjem Mesića ni pozitivno ni negativno). Isto je tako Tito jedina ličnost čije pozitivno ocjenjivanje nije korelirano s prihvaćanjem višestranačkog sustava. (Koeficijent ima negativan predznak, ali ne doseže razinu značajnosti). Pozitivno ocjenjivanje Mesića pozitivno je korelirano s prihvaćanjem višestranačkog sustava kao i kod svih drugih ličnosti (osim kod Tita). Prema tome možemo prepoznati lijevi vrijednosni profil kod ocjenjivanja Tita koji najviše odskaje od ostalih u negativnoj korelaciji s prihvaćanjem privatnog vlasništva i u nepostojanju pozitivne korelacije s prihvaćanjem višestranačkog sustava. U tim dimenzijama Mesićev profil, koji je sličan Titovu, ipak više slični ocjenjivanju drugih ličnosti. Mesić inače odskaje od svih ostalih ličnosti po tome što kod njega nalazimo samo dvije statističke značajne korelacije i to negativnu s nacionalnim ekskluzivizmom i pozitivnu s prihvaćanjem višestranačkog sustava.

Vrijednosti ispitanika koje smo ovdje empirijski obuhvatili diferenciraju ocjenjivanje političkih ličnosti. Najjača je diferencijacija u stavovima prema nacionalnom. Tu imamo pozitivne korelacije s ocjenjivanjem svih vođa, a negativne s ocjenjivanjem Tita (i u slučaju nacionalnog ekskluzivizma Mesića). Korelacije su izrazite s pozitivnim ocjenjivanjem Pavelića i Tuđmana, a relativno manje s ocjenjivanjem Starčevića, Radića i Mačeka. Ocjenjivanje Pavelića i Tuđmana jasnije se razlikuje od ocjenjivanja ovih triju ličnosti po tome što postoji pozitivna korelacija između prihvaćanja političko-autoritarnih stavova i pozitivnog ocjenjivanja Pavelića i Tuđmana, dok takve korelacije s pozitivnim ocjenjivanjem triju “povijesnih” ličnosti nema. Tito najjasnije odskaje u svom profilu jer je jedini kod kojega je njegovo pozitivno ocjenjivanje negativno korelirano s prihvaćanjem privatnog vlasništva i kod kojega nema pozitivne korelacije s prihvaćanjem višestranačkog sustava. Ocjenjivanje političkih ličnosti uvjetovano je vrijednosnim sustavima ispitanika pa oni s više autoritarnim, patriotskim, nacionalno ekskluzivističkim i bračno-tradicionalističkim vrijednostima pozitivnije ocjenjuju vođe koji su očito nositelji tih vrijednosti (H3).

Ocjenjivanje političkih vođa i socijalne karakteristike

Krenimo jedan korak u drugom smjeru i pokušajmo odgovoriti na pitanje utječu li socijalne karakteristike ljudi na ocjenjivanje povijesnih ličnosti. Moguće je dakako povezivati socijalne karakteristike s vrijednosnim orijentacijama i onda bismo imali trostupni model: kategorije pojedinaca, vrijednosti, ocjenjivanje vođa. No zasad se nećemo upuštati u ovo modeliranje, nego ćemo socijalne karakteristike tretirati odvojeno od vrijednosti i vidjeti utječu li neke socijalne dimenzije na ocjenjivanje ličnosti. Tretiramo ih kao nezavisne varijable jer pojedinac pripada različitim grupama u društvu pa je ta pripadnost znatno čvršća kategorija i prethodi ocjenjivanju vođa.

Analizirane su dvije karakteristike: *starost i obrazovanje*.

Stariji su konzervativniji pa će bolje ocjenjivati one ličnosti koje više mogu biti svrstane na konzervativniju stranu političkog spektra. Jedan indikator je bračni tradicionalizam, a kako smo u prethodnom odjeljku utvrdili da jedino ocjenjivanje Tita i Mesića nije pozitivno povezano sa spolnim konzervativizmom, onda možemo izvući hipotezu da će mladi bolje ocjenjivati Tita i Mesića, a stariji druge ličnosti. Pretpostavili smo određenu linearnost u ocjenjivanju ličnosti (na primjer što čovjek postaje stariji, to bolje ocjenjuje Starčevića), ali smo i implicirali da se vrijednosti i stavovi tijekom života mijenjaju. Druga interpretacija vezana za socijalizacijski okvir ne implicira linearnost nego diskontinuitet koji ovisi o situaciji koja prevladava u ključnom razdoblju socijalizacije. Stariji ljudi koji su socijalizirani u socijalističkom razdoblju imaju pozitivnije mišljenje o Titu a negativnije o Paveliću. Obratno mladi ljudi socijalizirani u postsocijalističkom razdoblju imaju pozitivnije mišljenje o Tuđmanu (i Paveliću) nego oni socijalizirani u socijalističkom razdoblju.

Ili alternativno, polazeći od popularnosti antisocijalističke transformacije i iskustva rata te srpske agresije koja se neizravno povezuje s Titom, da ta iskustva brišu generacijske razlike.

Obrazovanje je također ključan čimbenik u procesima socijalizacije i možemo pretpostaviti da su obrazovaniji manje autoritarni pa bi onda konzekventno trebali pozitivnije ocjenjivati Tita i Mesića, jedine kod kojih ne vrijedi pozitivna korelacija između autoritarne submisije i pozitivnog ocjenjivanja. Proširimo li to na odnos obrazovanja i političke autoritarnosti, onda proizlazi da bi zapravo obrazovanje trebalo biti negativno povezano s ocjenjivanjem Pavelića i Tuđmana jer samo je njihovo pozitivno ocjenjivanje pozitivno korelirano s politički autoritarnim stavovima. Ako je obrazovanje ključni faktor socijalizacije, onda proizlazi da su pojedinci obrazovani u socijalističkom razdoblju skloniji pozitivno ocjenjivati Tita (a negativno Tuđmana ili ostale starije “buržoasko” političke ličnosti), a koji su obrazovani u postsocijalističkom razdoblju pozitivnije ocjenjivati Tuđmana i Pavelića.

Obrazovanje je također indikator socijalnog položaja pojedinca u društvu. No u današnjoj situaciji visoke nezaposlenosti, privatizacije karakterizirane korupcijom elementi lijeve ideologije (koju Tito predstavlja) izgledaju privlačniji nego što su to možda izgledali ljudima dok su živjeli u tom sustavu. Frustracija postojećim stanjem jednako je prisutna kod svih kategorija, ali je osobito snažna kod nižih obrazovnih kategorija. Suvremena globalna kretanja ka društvu znanja i deindustrijalizacijskim procesima najviše pogađaju upravo te kategorije koje ne samo da nemaju sadašnjost, nego izgleda da nemaju ni budućnost. Ta će kategorija biti sklonija pozitivno ocjenjivati Tita kao nositelja industrijalizacije i ideologije radničke klasa. Oni slojevi koji se danas osjećaju bolje nego prije skloniji su bolje ocjenjivati Tuđmana. No isto tako imamo indikacije za obratnu hipotezu ako znamo da su manje obrazovani uvijek više nacionalno ekskluzivni, a nacionalna ekskluzivnost povezana s boljim ocjenjivanjem Pavelića i Tuđmana pa ispada da ih slabije obrazovani više podržavaju.

U daljoj analizi nećemo uspoređivati ove pretpostavke. Ovo je samo jedan korpus pretpostavki unutar kojih se može kretati interpretacija dobivenih rezultata. Treba napomenuti da te hipoteze nisu međusobno isključive i da ih možemo tretirati kao da opisuju paralelno postojeće procese koji djeluju na različite segmente populacije istodobno.

Budući da nemamo razloga pretpostaviti da između naših nezavisnih varijabli i ocjenjivanja ličnosti postoji linearni odnos, najbolji način testiranja razlika je analiza varijance. Tablica 6 nam daje veličinu F testa i razinu značajnosti za testiranje postoji li razlika među starosnim kohortama u ocjenjivanju pojedinih ličnosti.

Tablica 6. F-testovi starosnih kohorti i ocjenjivanja ličnosti

	F-test	Sig.
<i>Ante Starčević</i>	4.281	.001
<i>Stjepan Radić</i>	5.522	.000
<i>Vladko Maček</i>	.812	.541
<i>Ante Pavelić</i>	5.890	.000
<i>Josip Broz – Tito</i>	4.600	.000
<i>Franjo Tuđman</i>	3.111	.008
<i>Stjepan Mesić</i>	.602	.698

Tablica 6 pokazuje da postoje trojica vođa, Maček, Tuđman i Mesić u ocjenjivanju kojih nema statistički značajnih razlika među starosnim kohortama. Kod ostalih se političkih vođa može pronaći razlika. Scheffevim testom homogenog niza (Tablica 7) zorno pokazujemo tu razliku.

Tablica 7. Scheffeoov test homogenog niza starosnih kohorti i ocjenjivanja ličnosti

Ličnosti	Dobne grupe	N	Podskup za alpha = .05		
			1	2	3
Starčević	16-25	142	3.8521		
	26-35	246	3.9146	3.9146	
	36-45	236	4.0593	4.0593	
	46-55	221	4.0860	4.0860	
	66 i više	191		4.1361	
	56-65	178		4.1798	
Sig.			.169	.076	
Radić	16-25	146	4.0342		
	26-35	253	4.0395		
	46-55	228	4.1404	4.1404	
	36-45	241	4.1909	4.1909	
	66 i više	201	4.2736	4.2736	
	56-65	184		4.3696	
Sig.			.091	.122	
Pavelić	46-55	215	2.1302		
	56-65	184	2.1522	2.1522	
	66 i više	193	2.2332	2.2332	
	26-35	250	2.4240	2.4240	2.4240
	36-45	247		2.5789	2.5789
	16-25	140			2.6786
Sig.			.409	.059	.579
Tito	26-35	279	3.5090		
	16-25	155	3.5290		
	36-45	269	3.5911	3.5911	
	56-65	211	3.7109	3.7109	
	46-55	253	3.7233	3.7233	
	66 i više	232		3.9440	
Sig.			.566	.062	

Prikazane su aritmetičke sredine grupa homogenih podskupova.

Kad interpretiramo dobivene razlike među starosnim kategorijama, moramo imati na umu da nemamo ocjenjivanje niti jedne ličnosti gdje bismo imali radikalno neslaganje među starosnim grupama. Svi zaključci rezultata prikazanih u Tablici 1 vrijede i za analizu odnosa među starosnim grupama. Nemamo niti jednoga političkog vođu čije bi se ocjenjivanje radikalno razlikovalo među starosnim kategorijama, na primjer da ga mlada grupa ocjenjuje pozitivno a stara negativno ili nešto slično. Sve starosne grupe ocjenjuju ličnosti na jednak način, a razlike se odnose samo na intenzitet, tj. jedna kategorija ocjenjuje neku ličnost malo više pozitivno od druge ili malo manje negativno od druge. To se može jasno razaznati iz raspona prosjeka (aritmetičkih sredina). Ako pogledamo ocjene Pavelića gdje se formiraju tri homogena niza grupa, taj raspon je od 2.13 (kate-

gorija od 46 do 55 godina starosti) do 2.68 (kategorija 16 – 25 godina). Kod Tita je raspon od 3.51 (26 – 35 godina) pa do 3.94 (66 i više godina). Među ocjenama smo pronašli statistički značajne razlike koje se kreću u rasponu od približno 0.50, dakle pola ili manje od pola boda na skali 1-5.

Gornje tablice (6 i 7) upućuju na to da opća razlika mladi – stari ide u smjeru u kojem stariji malo bolje ocjenjuju Starčevića, Radića i Tita, ali i da mladi relativno manje oštro ocjenjuju Pavelića. Prema tome dob djeluje u obratnom smjeru kod ocjenjivanja ovih triju ličnosti u odnosu na ocjenjivanje Pavelića. Razliku između djelovanja dobi u ocjenjivanju Tita i Pavelića može se ipak najbolje objasniti socijalizacijskom hipotezom. Relativno “najblaži” (2.68) u ocjenjivanju Pavelića jesu najmlađi (16 – 25 godina). Oni su socijalizirani u postsocijalističkom razdoblju (najstariji u toj grupi 1989. godine imali su osam godina) pa je slikanje Pavelića samo kao “negativne” ličnosti ipak relativno manje prisutno, nego što je to bilo prisutno u socijalističkom razdoblju. Uz njih su u istom nizu i ostale dvije mlađe kategorije (26 – 35 godina: 2.42 i 36 – 45 god. 2.58). Nasuprot tomu, relativno najnegativnije mišljenje o Paveliću imaju oni koji su socijalizirani u socijalističkom razdoblju (46 – 55 godina 2.13 ali i 56 – 65 godina 2.15). Istu logiku ne možemo primijeniti u objašnjanju zašto oni s više od 56 pa do onih s više od 66 godina nešto bolje ocjenjuju Starčevića, nego oni od 16 – 25 ili zašto sličan obrazac postoji u ocjenjivanju Radića. Pokazuju li stariji nešto veće “poštovanje” prema “povijesnim” od mlađih? (I ovdje je Maček iznimka jer kod njegova ocjenjivanja nema razlika s obzirom na dob, ali kao što smo već rekli, njega se izrazito manje “prepoznaje” nego druge ličnosti). U tom slučaju Pavelić i Tito ne bi bile “povijesne” ličnosti, nego živi simboli današnjih sukoba. Pavelić je “malo” rehabilitiran kod onih koji su socijalizirani u postsocijalizmu ili izravno prošli kroz sukob, iako to nije izbrisalo negativan stav kod starijih. Obratan proces je na djelu u ocjenjivanju Tita. Iako nema niti jedne starosne kategorije koja radikalno drukčije ocjenjuje, dobivene razlike ipak upućuju na socijalizacijski pristup koji donekle objašnjava neke slabe generacijske razlike u ocjenjivanju povijesnih ličnosti (H4).

Ponovimo li istu statističku analizu s varijablom obrazovanja, dobivamo sljedeću sliku izraženu u Tablici 8.

Tablica 8. F-testovi obrazovanja i ocjenjivanja ličnosti

Ličnosti	F test	Sig.
<i>Ante Starčević</i>	1.919	.105
<i>Stjepan Radić</i>	2.049	.085
<i>Vladko Maček</i>	2.661	.031
<i>Ante Pavelić</i>	4.717	.001
<i>Josip Broz – Tito</i>	12.415	.000
<i>Franjo Tuđman</i>	7.145	.000
<i>Stjepan Mesić</i>	2.441	.045

Zaključci koji vrijede za starost vrijede i za obrazovanje. Nemamo niti jednu obrazovnu kategoriju koja bi neku ličnost radikalno drukčije ocjenjivala od ostalih grupacija. Ipak razlike među obrazovnim kategorijama nešto su malo veće nego među starosnim kategorijama. (Raspon je na primjer kod ocjenjivanja Pavelića 1.98 – 2.72.). To, dakako, može biti i posljedica arbitrarnosti starosnih kategorija. Ako pretpostavimo da socijalizacijska hipoteza odražava realnost, onda bismo morali naći razdoblje kad se mijenja socijalizacijski utjecaj i na temelju takvih razdoblja odrediti naše starosne kategorije. Arbitrarno odredivši starosne grupe u razredima od po deset godina možda smo “zasjekli” u susjedne “socijalizacijske grupacije” te naše starosne kategorije odražavaju miješanje susjednih socijalizacijskih kategorija pa se razlika među našim razredima smanjuje. Budući da obrazovni razredi imaju “socijalnu realnost” koje naše starosne kategorije nemaju, možda je to faktor koji dovodi do nešto većih razlika.

Tablica 9. Scheffeoov test homogenog niza obrazovnih grupa i ocjenjivanja ličnosti

		Podskup za alpha = .05			
		1	2		
Maček	Visoko obrazovanje	112	3.2411		
	Viša škola	80	3.3375	3.3375	
	Osnovna škola	136	3.4265	3.4265	
	Srednja škola	667	3.4333	3.4333	
	Manje od završene osnovne škole	87		3.7126	
<i>Sig.</i>		.732	.104		
Pavelić	Visoko obrazovanje	120	1.9833		
	Viša škola	91	2.2527	2.2527	
	Srednja škola	750	2.3733	2.3733	
	Osnovna škola	168	2.4524	2.4524	
	Manje od završene osnovne škole	96		2.7188	
<i>Sig.</i>		.068	.071		
Tito	Visoko obrazovanje	127	3.3858		
	Viša škola	99	3.5758	3.5758	
	Srednja škola	837	3.5771	3.5771	
	Manje od završene osnovne škole	134		3.9104	3.9104
	Osnovna škola	198			4.1111
<i>Sig.</i>		.696	.148	.655	
Tuđman	Visoko obrazovanje	127	3.1654		
	Viša škola	101	3.2970	3.2970	
	Srednja škola	846	3.4563	3.4563	3.4563
	Osnovna škola	197		3.5939	3.5939
	Manje od završene osnovne škole	134			3.8507
<i>Sig.</i>		.274	.254	.051	

Prikazane su aritmetičke sredina grupa homogenih podskupova

Tablica 9 pokazuje da postoji ista tendencija u ocjenjivanju svih ličnosti s obzirom na obrazovanje. Vidljiv je gotovo linearni trend kod svake ličnosti da sa svakim stupnjem obrazovanja opada prosječna ocjena. Taj linearni trend djeluje unutar opće ocjene pojedine ličnosti i hijerarhija ocjena u usporedbi s onom koju smo dobili za cijeli uzorak i koje je prikazana u Tablici 1 ne mijenja se bitno niti za jednu obrazovnu grupu. Tako Pavelića svi ocjenjuju negativno, ali visoko obrazovani negativnije od manje obrazovanih, ili Tita svi ocjenjuju pozitivno, ali visoko obrazovani manje pozitivno od manje obrazovanih. Kod Tita treći niz koji obuhvaća one s najvišim ocjenama sastoji se od onih s osnovnom školom i od onih s manje od osnovne škole. Nasuprot tome prvi niz s relativno nižim ocjenama sastoji se od onih sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem. Kod Pavelića vidimo da je prosječna ocjena kod onih s manje od osnovne škole 2.72, a kod onih s fakultetom 1.98. Kod Pavelića se zapravo nizovi preklapaju, samo oni s fakultetom odskaču kao jedini u negativnom nizu, a oni s manje od osnovne škole kao jedini u manje negativnom nizu. Kod Tuđmana je taj trend opadanja ocjena u funkciji obrazovanja od 3.85 na 3.12, a kod Tita od 4.11 na 3.39. Možemo dakle reći da obrazovanje djeluje kao kritični faktor koji malo smanjuje “entuzijizam”,

ali obrazovanje ne stvara nikakvu drukčiju tendenciju u ocjenjivanju osim te kritične distance koja proizvodi niže ocjene.

Opći se poredak ocjenjivanih ličnosti ne mijenja ni kad “kontroliramo” obrazovanje. Sve obrazovne kategorije dale su prosječnu ocjenu od preko 4 Stjepanu Radiću, a Starčević je prošao samo malo “lošije”. Pavelić je jedini gdje se prosječna ocjena jedne kategorije spušta niže od 2 (1.98), a to je prosječna ocjena koju su mu dali oni s fakultetskom spremom (H5).

Obrazovanje i dob imaju različito djelovanje kod ocjenjivanja različitih ličnosti. U ocjenjivanju Starčevića i Mačeka dob ima ulogu ali obrazovanje nema. Dakle stariji ih pozitivnije ocjenjuju od mlađih, ali faktor “kritičnosti” da obrazovaniji lošije ocjenjuju od manje obrazovanih kod njih ne djeluje. Izgleda da oni bivaju prihvaćeni i od obrazovanijih i da ih oni kao “povijesne” ličnosti gledaju s manje kritičnosti. Kad se od tih “povijesnih” ličnosti pomaknemo na ocjenjivanje ličnosti koje imaju referenciju na sadašnjost, onda obrazovanje proizvodi veću kritičnost. Kod Mačeka je situacija obratna, tj. u njegovu ocjenjivanju nema razlike po dobi, ali “faktor kritičnosti” djeluje.

Ocjenjivanje Pavelića i Tita razlikuje se i po obrazovanju i po dobi, ali dob djeluje u obratnom smjeru (Pavelića mlađi ocjenjuju relativno bolje od starijih, a Tita relativno lošije od starijih – ne smijemo smetnuti s uma da je Tito ocijenjen bolje od Pavelića bez obzira na dobne kategorije. Tita relativno “najlošije” ocjenjuju oni s fakultetskom spremom 3.39. Relativno “najbolju” ocjenu Pavelić je dobio od onih koji imaju manje od osnovne škole, ali i to doseže samo 2.72.)

Kod ocjenjivanja Tuđmana vidimo da dob nema nikakvu ulogu, ali “faktor kritičnosti” ima pa ga obrazovaniji ocjenjuju slabije od neobrazovanih.

Mesić je jedina ličnost čije je ocjenjivanje tako homogeno da niti dob a niti obrazovanje ne proizvode nikakve efekte. S obzirom na to da je on jedini živi vođa koji je još na vlasti, to samo indicira visoko slaganje s njegovim izborom na dužnost koju obnaša.

Sve ove analize o utjecaju dobi i obrazovanja na ocjenjivanje pojedinih ličnosti nimalo ne mijenjaju opću sliku koju smo dobili u Tablici 1. Na primjer tamo smo dobili da se Tito u prosjeku bolje ocjenjuje od Tuđmana. Možemo postaviti pitanje postoji li jedna obrazovna ili starosna grupa koja ipak Tuđmana ocjenjuje bolje od Tita? Usporedimo li dvije tablice, vidimo da takvog slučaja nema. Ne samo da je Tito općenito bolje ocijenjen od Tuđmana, nego ta razlika vrijedi i unutar svake obrazovne i dobne skupine. Na primjer oni s visokim obrazovanjem su “kritični” i snižuju svoje ocjenjivanje proporcionalno i jedne i druge ličnosti pa Tito ima prosječnu ocjenu 3.39, a Tuđman 3.17. S druge strane oni s manje od osnovne škole ocjenjuju Tita s 3.91, a Tuđmana s 3.85. Ovaj obrazac vrijedi i kad uspoređujemo ocjenjivanje drugih ličnosti.

Možemo zaključiti da su na djelu određeni socijalizacijski efekti i da ocjenjivanje pojedinih ličnosti ovisi o razdoblju u kojem je pojedinac socijaliziran. Ali taj socijalizacijski efekt djeluje unutar “općeg konsenzusa”. Tako opća ocjena koja prevladava za pojedine ličnosti nije drukčija po promatranim podgrupama. Naime male razlike koje se mogu primijetiti unutar obrazovnih ili starosnih grupa nisu takve da bi mijenjale opću ocjenu za pojedinu ličnost. također smo otkrili postojanje određenog efekta kritičnosti koji se pojavljuje s obrazovanjem, a koji djeluje na ocjenjivanje ličnosti s političkom relevantnošću za sadašnjost, ali se ne pojavljuje kod ocjenjivanja ličnosti koje imaju samo historijsku relevantnost. No i taj faktor kritičnosti djeluje unutar opće prihvaćenih ocjena.

Zaključak

Dobivena je jasna hijerarhija u ocjenjivanju političkih vođa. Na vrhu te ljestvice nalaze se Radić i Starčević koji imaju najviši status kao “oci” hrvatske politike. Njihova se uloga procjenjuje upravo kao “povijesna” te se na njih ne gleda kao na političare nego kao na historijske ličnosti. Na drugom mjestu su Mesić i Tito koji ujedno predstavljaju “lijevu” orijentaciju u politici, a na trećem

mjestu su Tuđman i Maček, te jedini s negativnim predznakom Pavelić. Ova posljednja grupa sastavljena je od zastupnika “desnih” političkih orijentacija.

Ocjenjivanje političkih ličnosti povezano je vrijednosnim sustavom ispitanika pa oni s više autoritarnim, patriotskim, nacionalno ekskluzivističkim i bračno-tradicionalističkim vrijednostima pozitivnije ocjenjuju vođe koji su očito nositelji tih orijentacija. Vrijednosni “profil” ispitanika koji pozitivno ocjenjuju uloge Pavelića i Tuđmana pokazuje najsnažnije korelacije s jednom autoritarno-konzervativnom vrijednosnom orijentacijom. Pokazuje se pozitivna veza s nacionalnim ekskluzivizmom i patriotizmom, te najjače pozitivne korelacije s autoritarnom submisijom i rodnim konzervativizmom.

Obrazac pozitivnih korelacija između pozitivnog ocjenjivanja Starčevića i Radića i autoritarno-konzervativne vrijednosne orijentacije pozitivan je, ali znatno slabijeg intenziteta.

Positivno ocjenjivanje Tita i Mesića negativno je korelirano s prihvaćanjem nacionalnog ekskluzivizma, a u slučaju Tita i s patriotizmom. Tito i Mesić jedini su vođe čije pozitivno ocjenjivanje nije pozitivno korelirano s autoritarnom submisijom i bračnim tradicionalizmom. Stavovi o višestranačkom sustavu i privatnom vlasništvu razlikuju vrijednosni profil onih koji visoko pozitivno ocjenjuju Tita i Mesića. Tito je jedina ličnost čije je pozitivno ocjenjivanje negativno korelirano s prihvaćanjem privatnog vlasništva. Isto je tako Tito jedina ličnost čije pozitivno ocjenjivanje nije korelirano s prihvaćanjem višestranačkog sustava.

Sve analize o utjecaju dobi i obrazovanja na ocjenjivanje pojedinih ličnosti ne mijenjaju opću sliku koju smo prethodno dobili. Na djelu su određeni socijalizacijski efekti te je ocjenjivanje pojedinih ličnosti pod utjecajem razdoblja u kojem je pojedinac socijaliziran, ali unutar “općeg konsenzusa”. Opća ocjena koja prevladava za pojedine ličnosti nije drukčija po promatranim dobnim podgrupama.

Postoji određeni efekt “kritičnosti” koji se pojavljuje s obrazovanjem, a koji djeluje tako da sa svakim stupnjem obrazovanja opada prosječna ocjena političkih vođa. Taj se trend očituje u ocjenjivanju ličnosti s političkom relevantnošću za sadašnjost, ali se ne pojavljuje kod ocjenjivanja ličnosti koje su “povijesne”. No i taj faktor kritičnosti djeluje unutar opće prihvaćenih ocjena.

LITERATURA

- Cialdini, R. B. (2001) **Influence: Science and practice**. Allin & Bacon. Boston
- Corenders, M., Scheepers, P. (2003) The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism: An International Comparison. **Political Psychology** 24(2):313-343.
- Dekker, D., D. Malova, S. Hoogendorn (2003) Nationalism and its Explanations. **Political Psychology** 24(2):345–376.
- Eagly, A. H., Chaiken S. (1993) **The psychology of attitudes**. Philadelphia: Harcourt Brace Jovanovich.
- Inglehart R. (1997) **Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Li Quing, M. Brewer (2004) What does it mean to be an American? Patriotism, Nationalism, and American Identity after 9/11. **Political Psychology** 25(5): 727–739.
- McGuire, W. J. (1985) The nature of attitudes and attitude change, u G. Lindzey, E. Aronson (ur.) **Handbook of Social Psychology**. New York: Random House.
- Petty R. E., Cacioppo J. T. (1986) **Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change**. New York: Springer Verlag.
- Pratkanis, A., Aronson. E. (1991) **Age of propaganda: The everyday use and abuse of persuasion**. New York: W. H. Freeman.

VALUE DETERMINANTS AND SOCIAL DETERMINANTS IN THE EVALUATION OF POLITICAL LEADERS

DUŠKO SEKULIĆ

Flinders University, Australia

ŽELJKA ŠPORAER

University of South Australia

We obtained a clear hierarchy of evaluating political leaders. On the top of the hierarchy are "fathers" of the Croatian politics Radić and Starčević. The second from the top are Mesić and Tito who in the same time represent the left political option. The third group are representatives of the right political orientations Tuđman and Maček with Pavelić firmly on the bottom with being the only personality with more negative than positive evaluations.

Evaluation of political leaders is correlated with the respondent's value orientations. Those with more authoritarian, patriotic, national exclusive and gender conservative orientation are more positively evaluating Pavelić and Tuđman. The pattern of positive correlations between evaluating Starčević and Radić and authoritative conservative complex is of weaker intensity although in the same direction. The positive evaluation of Tito and Mesić is negatively correlated with the acceptance of national exclusiveness and, in Tito's case, with patriotism. Tito and Mesić are the only leaders whose positive evaluation is not positively correlated with authoritarianism and gender conservatism.

When introducing the variables of age and education the general picture is not changed. We detected a "socialization effect", the tendency that the evaluation of the political leaders is influenced by the period of socialization of the respondents. We also discovered a "critical" effect, a tendency that with increase in education there is a tendency of relatively less positive evaluation of political leaders.

Keywords: HISTORICAL PERSONALITIES, POLITICAL PERSONALITIES, VALUE ORIENTATIONS, CROATIAN POLITICS, EVALUATION OF POLITICAL LEADERS

Dodatak: matrica rotiranih komponenti

	Komponente				
	1	2	3	4	5
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	.186	.124	.130	.806	-.011
Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	.181	.138	.135	.799	.063
Nacionalno mješoviti brakovi moraju biti nestabilniji od drugih.	.658	.147	-.040	.173	.146
Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ.	.385	-.065	.102	.572	.142
Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinca.	-.137	.261	.209	.401	.333
Potpuna sloboda govora danas vodi dezorganiziranju društva.	.138	-.095	.266	.133	.624
Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu.	.054	.358	-.162	.106	.633
Svima nama potrebna je snažna država.	-.134	.434	.543	.135	.028
Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti.	.228	-.012	.132	-.026	.629
Čovjek se može osjećati posve sigurnim samo kad živi u sredini gdje je većina pripadnika njegova naroda.	.711	.169	.077	.141	.186
Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja.	.354	.608	.253	.111	.021
Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje.	.584	.227	.173	.181	.048
Višestranački sustav jamči izražavanje interesa svih društvenih grupa.	.019	.610	-.048	.137	.060
Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave.	.122	.341	.591	.190	.143
Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi.	.183	.048	.674	.072	.093
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima.	.240	.048	.625	.187	.136
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati.	.515	-.157	.229	.232	.231
Svaki pedalj naše zemlje za nas treba biti svetinja.	.295	.577	.341	.021	-.081
Zajedničko podrijetlo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.	.534	.406	.358	.002	.039
Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne.	.455	.300	.326	.022	-.044
Boreći se za svoju državu, kao narod smo izborili i vlastito dostojanstvo.	.253	.622	.199	-.003	.105

Metoda ekstrakcije: metoda glavnih komponenti.

Metoda rotacije: Varimax s Kaiser Normalizacijom.

a Rotacija konvergirana u 13 iteracija.